

DÜDEN

HASAN EREN

1. *Düden* Anadolu'da daha çok su (göl ve çay) adlarında kullanılan bir addır. Örneğin Antalya şehrinin doğusunda Akdeniz'e dökülen bir çay, *Düden* çayı (veya *Düden* suyu) adıyla anılır. Uzmanların verdiği bilgiye göre, Burdur ilindeki Kestel gölünün yer altına akan suları, Antalya'nın kuzeyinde, Kırkgöz'de dağın dibinden göz göz kaynar, sonra o çevrede birtakım bataklıklar yapar. Bir süre aktıktan sonra yer altına batan bu sular, Varsak köyü yakınında dik bir yamacın dibinden çıkar, sonra kayalar arasından geçerek yer altına akar. Bir süre yer altından geçtikten sonra *Düdenbaşı* adı verilen yerden çıkar ve büyük bir çay olarak Akdeniz'e dökülür. Antalya'nın yarlarından denize dökülen bu çay, birçok çağlayanlar yapar. Bu çevreye büyük bir güzellik veren bu çağlayanlar da *Düden* çağlayanları olarak ün almıştır. Bunun gibi, Antalya'nın Elmalı ovasında Karagöl'den çıkan suyun yer altına aktığı oyuk da *Düden* olarak anılır. Bu oyuğun yakınındaki köy de *Düden* adını almıştır. Burdur'un Yeşilova ilçesinde de *Düden* adında bir köy vardır. Bunlardan başka, İç Anadolu'da, Ereğli yakınında büyük bir göl de *Düden* adıyla anılır.

2. *Düden* adının Anadolu ağızlarında yaygın olarak kullanılan *düden* sözünden geldiği açıktır. Aydın, Manisa, Kütahya, Eskişehir, Konya, Antalya ve İçel illerinde *düden* sözünün 'su kaynağı' veya 'büyük su kaynağı' olarak geçtiğini biliyoruz. Bundan başka, bu söz Denizli, Burdur, Eskişehir ve İçel illerinde 'kuyu' anlamına da gelir. Afyon, Isparta, Burdur, Denizli, Çanakkale, Kütahya, Bolu, Sinop, Konya, Muğla gibi birçok illerde de 'bataklık, sazlık' yerlere *düden* adı verilir. Afyon, Denizli ve Muğla illerinde ise *düden* 'derin su birikintisi' anlamında kullanılır. Anadolu ağızlarında *düden* adı yanında *döden* biçimi de yaygın olarak geçer. Örneğin Isparta, Kütahya, Muğla illerinde bu adın *döden* olarak kullanıldığını biliyoruz.

Ancak, *düden* sözünün Anadolu'nun birçok yerlerinde daha özel bir anlamda kullanıldığına da tanık oluyoruz. Yukarıda verdiğimiz anlamlar yanında Afyon, Isparta, Burdur, Aydın, İzmir, Çanakkale,

Kütahya, Samsun, Niğde, Konya, İçel, Muğla illerinde *düden* sözü 'akan suları yer altına çeken delik' anlamına da gelir. Isparta, Kütahya, Muğla illerinde ise bu anlamda *döden* biçimi kullanılır. Konya ilinde ise akan suları yer altına çeken bataklığa *düden* adı verilir. Denizli ilinde *düden* 'içinde su kaynayan kuyu' olarak da geçer. Afyon, İçel, Niğde ve Denizli illerinde ise 'burgaç, girdap' anlamında kullanılır.

İşte yer adı olarak *Düden*'in 'akan suları yer altına çeken delik; içinde su kaynayan kuyu; burgaç' anlamlarında kullanıldığını sanıyoruz.

3. Yurdumuzda bu anlamlara gelen birçok yer adları vardır. İşte birkaç örnek:

1. *Kaynak* (Manisa); *Akkaynak* (Ankara).

2. *Pınar* (Balıkesir, Edirne, Muğla, Isparta, Kastamonu, Manisa); *Akpınar* (Afyon, Aydın, Balıkesir, Bilecik, Bolu, Çankırı, Çorum, Eskişehir, Isparta, İçel, Kastamonu, Kütahya, Sivas, Zonguldak); *Başpınar* (Amasya, Aydın, Balıkesir, Çankırı, Çorum, Kastamonu, Kayseri, Konya, Niğde, Urfa); *Dumlupınar* (Kütahya); *Gökpınar* (Antalya, Bilecik, Muğla, Sivas); *Karapınar* (Aydın, Balıkesir, Burdur, Bursa, Çorum, Isparta, Kayseri, Kastamonu, Konya, Kütahya, Manisa, Muğla, Samsun, Sivas, Sinop, Zonguldak); *Sarıpınar* (Balıkesir, Manisa, Sivas); *Soğukpınar* (Afyon, Bursa, Kastamonu, Konya, Samsun, Sivas, Tokat).

3. *Kuyu* (Amasya, Balıkesir, Burdur); *Akkuyu* (Antalya, Ankara); *Başkuyu* (Burdur, Konya, Muğla); *Karakuyu* (Afyon, Ankara, Antalya, İzmir, Kayseri, Manisa, Muğla, Niğde, Sivas, Urfa); *Soğukkuyu* (Afyon, Ankara, İzmir).

4. *Göl* (Amasya, Ankara, Balıkesir, Bolu, Çorum, Kastamonu, Kütahya, Muğla, Samsun, Sivas, Sinop); *Akgöl* (Niğde); *Gökgöl* (Denizli, Samsun); *Karagöl* (Çankırı, Denizli, İzmir, Muğla, Samsun, Sivas, Sinop, Zonguldak); *Sarıgöl* (Ankara, Manisa, Sinop).

'Kaynak; kuyu' gibi anlamlara gelen bu örnekleri artırmak kolaydır. Örneğin *Çokrak*, *Çökek*, *Dipsizgöl*, *Kaynar* gibi birtakım yer adlarını da verebiliriz.

4. Anadolu ağızlarında *düden* sözü ikincil birtakım anlamlar da almıştır. Örneğin Çorum ilinde *düden* 'sazlıkta yetişen kamış' olarak da kullanılır. Bu anlamın, *düden*'in 'bataklık, sazlık' anlamından çıktığı açıktır. Bunun gibi, Konya ilinde *düden* 'içinde yağ ve peynir saklanan mağara' olarak da geçer. Bu anlamın 'kuyu; yarık; delik' anlamına da-

yandığı anlaşılıyor. Konya, Isparta, Kütahya illerinde bu gibi doğal mağaralara *obruk* adı verilir. Bu mağaralarda yazın peynirler saklanır. İçel'de ise *obruk* yerine *opruk* biçimi kullanılır ('yaylalarda içinde yağ ve peynir saklanan tabii mağara'). Konya ilinde ovalarda akar suların yolda buldukları delik ve çöküntüye de bu ad verilir. Konya'da 'birikmiş derin ve durgun su' olarak da kullanılır. Bundan başka, *obruk* 'batak' olarak da geçer. Ancak, *obruk* sözünün kök bakımından 'kayan yer' anlamına geldiği anlaşılıyor. Sonradan 'dağlardaki volkanik kuyular, çukurlar' da bu adı almıştır. Isparta, Antalya, Muğla, İzmir illerinde bu anlamda *orbuk* biçimi yaygın olarak geçer. Bu biçimin *métathèse* sonunda oluştuğu açıktır.

Düden sözü gibi, *obruk* (> *opruk*) sözü de Anadolu'nun birçok yerlerinde yer adı olarak kullanılır: *Obruk* (Kastamonu, Samsun); *Opruk* (Amasya, Kastamonu, Kayseri, Konya); *Orbuk* (Manisa).

5. 1972'de çıkan bir yazımızda (*Suğla. Türkoloji Dergisi* IV, 93-96. s.), *düden* sözünün Anadolu'da aldığı anlamları verdiğimiz gibi, bu sözün yer adlarında geçtiğini de belirtmiştik. Ancak, o yazımızda *düden* sözünün kökeni üzerinde durmamıştık. Bu yazımızda yeni bir katkı olarak *düden* biçiminin kökenini de tartışmak istiyoruz.

Yazımızın 1. bölümünde *düden* (~ *döden*) biçiminin anlamlarını vermiştik. Anadolu ağızlarında *düden* sözünün 'mide' anlamına geldiğini de biliyoruz. Örneğin Niğde ilinde *düden* 'mide' olarak kullanıldığı gibi, 'obur' anlamına da gelir. Isparta, Burdur, İzmir, Eskişehir, Konya illerinde de *düden* 'obur' olarak geçer. Kütahya'da ise *düden* yerine *döden* biçimi kullanılır. Kütahya'da kalın bağırsağa *döden* adı verilir.

Bizim inancımıza göre, dar bir çevrede saklanan *döden* biçimi, Anadolu'da 'kalın bağırsak' olarak kullanılan *göden* adıyla birleştirilebilir.

Prof. A. Tietze, *Persische Ableitungssuffixe im Azerosmanischen* (Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes 59-60. 154 - 200. s.) adlı yazısında (174. s.), Türkçe *göden* adının Farsçadan geldiğini yazmıştı. Ona göre, Türkçe *göden* adı Farsça *gödān 'Darm' biçiminden alınmıştır. Farsça *gödān biçimi ise *gō*, *gū*, *gūh* 'Kot' kökünden -*dān* ekiyle yapılmıştır.

Türk dilinin *étymologique* sözlüğüne katkılar başlıklı yazımızın 17. maddesinde Prof. Tietze'nin bu savı üzerinde durarak Türkçe *göden*'in Farsça sözlüklerde geçmeyen *gödān* türevinden gelmediğini

belirttik. Çağdaş Türk diyalektlerinde *köten* (> *köden*) > *kötön* (> *köden*) olarak kullanılan *göden*'in Türkçe *köt* (> *göt*) kökünden *-en* küçültme ekiyle yapıldığını gördük.

Türkçe bir kökten geldiği anlaşılan *göden* sözü çağdaş Türk diyalektlerinde 'kalın bağırsak; karın' olarak kullanılır. Anadolu ağızlarında da *göden* (> *güden*) 'kalın bağırsak' olarak geçer. Anadolu'da *göden* yanında *döden* 'kalın bağırsak' (Kütahya) biçimi de kullanılır. Bundan başka, Anadolu'nun birçok yerlerinde *göden* 'karın, içkembe' (Isparta, Burdur, Denizli, İzmir, Kütahya, Eskişehir, Bolu, Ankara, Niğde, Konya) ve 'mide' (Isparta, Burdur, Balıkesir, Kayseri, İçel) olarak kullanılır. Ordu'da kurbağa bağırsağına da *göden* adı verilir. Muğla ilinde bir çeşit kara kurbağaya *göden kurbağa* adı verilir. Karadeniz çevresinde *göden* adı 'kurbağa' ve 'kaplumbağa' olarak geçer. Doğu Anadolu ağızlarında *göden* 'sucuk' olarak da kullanılır. 'Kalın bağırsak' anlamına gelen *göden*'in 'sucuk' olarak kullanılması normaldir. Türkçe *sucuk* adının Türk diyalektlerinde 'bağırsak, kalın bağırsak' olarak geçtiğini görüyoruz. (Türk dilinin *étymologique* sözlüğü adlı eserimize bakınız.) Son olarak, Isparta ilinde *göden*'in 'yüksekten akan suyun yerde açtığı çukur' olarak kullanıldığını biliyoruz.

Anadolu ağızlarında *göden*'in *gödenli* (Kayseri) ve *gödensiz* (Niğde) gibi birtakım türevleri de kullanılır ('çok yiyen, obur').

Bu verilere göre, 'kalın bağırsak' anlamına gelen *göden* sözünün Anadolu ağızlarında *döden* (> *düden*) biçimini aldığı açık olarak anlaşılıyor.

6. Yukarıda *göden*'in Isparta'da 'yüksekten akan suyun yerde açtığı çukur' anlamına geldiğini belirtmiştik. Bundan başka, Kütahya'da *döden* biçiminin 'kalın bağırsak' anlamını sakladığını da yazmıştık. Buna göre, *göden* ve *döden* (> *düden*) biçimleri arasında anlam bakımından bir fark kalmamıştır. Ancak, *göden* (> *düden*) birleştirmesi ses bakımından üzerinde durulmaya ve örneklerle açıklanmaya değer ilginç bir problemidir.

Türkçe *gölük* 'yük hayvanı (beygir, katır, eşek)' sözünün Türk diyalektlerinde kullanılan *köl-* '(atı arabaya) koşmak' kökünden geldiği açıktır. Orta Türkçede *kölük* olarak geçen bu türevin Anadolu'da *dölük* 'hergele, kısarak' (Manisa) biçimini aldığını görüyoruz.

Türkçe *kelebek* sözünün *métathétique* bir biçim olarak *kebelek* (< *köbelek*) biçiminden geldiğini biliyoruz. Anadolu ağızlarında eski *köbelek* (> *kebelek*) biçimi *göbelek* (> *gömbelek*) ve *gebelek* olarak kulla-

nılır. Anadolu'da *göbelek* (> *gömbelek*) biçimi yanında *dömbelek* 'kelebek' (Burdur) yan biçimi de geçer.

Bunun gibi, Türkçe *gövelek* (> *göbelek*) > *güvelek* 'sığırları rahatsız eden bir çeşit sinek' sözünün de Anadolu'da *düvelek* (Denizli) biçimini aldığına tanık oluyoruz. 1958'de çıkan bir yazımızda (Türkçe *gök* kelimesinin türevleri. Jean Deny armağanı. Ankara 1958. 85-89. s.), *gövelek* sözünün Türkçe *gök* (< *kök*) kökünden geldiğini belirtmiştik. O yazımızda, *gövelek* (> *güvelek*) sözü yanında kullanılan *bövelek* (< *bögelek*) > *büvelek* biçimlerinden de söz etmiştik.

Türkçe *göbek* sözünün Anadolu ağızlarında 'kağnı tekerleğinin ortası, araba tekerleğinin dingil geçen yeri' (Afyon, Burdur, Denizli, Manisa, Bursa, Sivas, Ankara, Kayseri, Antalya, Muğla) anlamını aldığını biliyoruz. Anadolu'da bu sözün *gövelek* (< *göbelek*) 'araba tekerleğinin ortasında dingil başının takıldığı ağaç başlık' biçiminde bir türevi de kullanılır. Anadolu ağızlarında *gövelek* (> *gövlek* 'kağnı tekerleğinin ortasında dönen ağaç' [Zonguldak] > *gölek* 'araba tekerleğinin ortasındaki başlık' [Manisa] > *gülek* 'araba başlığı' [Balıkesir]) biçimi yanında *güvelek* 'araba tekerleğinin ortasındaki dingil yatağı' (İzmir, Bursa, Eskişehir), *düvlek* (Bilecik, Zonguldak), *düvülek* 'tekerlek başlığı' (Balıkesir) gibi birtakım yan biçimleri de kullanılır.

Bu örneklerle göre, *göden* 'kalın bağırsak' sözünün Anadolu ağızlarında *döden* (> *düden*) biçimini alması normaldir. Türkçe *göden* gibi, *döden* biçimi de 'kalın bağırsak' olarak kullanılır. Bu biçimin sonradan 'suyun yerde açtığı çukur' anlamını aldığını da gördük.

İşte Anadolu'da su (ve yer) adlarında sık sık kullanılan *Düden* adının bu biçime dayandığı ve 'çukur, delik, yarık' gibi anlamlara geldiği açık olarak anlaşılıyor.